

Karel FIC
Ústav pro jazyk český AV ČR, Brno

STOPY CHARVÁTSKEHO JAZYKA V NÁŘEČÍ HLOHOVCE

U článku se ukazuje na tragove hrvatskoga jezika u Hlohovcu, koji je smješten 9 km zapadno od Břeclava. Hrvati su tamo došli prije godine 1570.

Hlohovec¹ leží na Moravě teprve od roku 1919, kdy saintgermainskou mírovou smlouvou bylo Valticko připojeno k Československé republice. Nová skutečnost však jazyk této lokality nijakým způsobem neovlivnila. Obec měla totiž už v té době výrazně český ráz (v roce 1930 se z 1425 obyvatel hlásilo k tehdy registrované československé národnosti 1403 osob)², její dialekt nesl všechny podstatné rysy východomoravských nářečí³.

Z letmého pohledu by se mohlo zdát, že jen příjmení *Bartošič, Drobníček, Fabičovič, Girič, Grandič, Jankovič, Radkovič, Vaškovič, Vlašič* připomínají dávnou charvátskou minulost tohoto místa⁴.

V. Vážný píše o podřečí »poslovenštěných Charvátů«, jimiž mluví tři osady v okrese valtickém západně od Břeclavi — Poštorná, Charvátská Nová Ves a Hlohovec⁵.

¹ Obec Hlohovec leží 9 km západně od Břeclavi. Poprvé se připomíná k roku 1414 jako Bischofswart, náležela pasovskému biskupovi; v 15. století zcela spustla a nově byla obnovena a osazena Charváty před rokem 1570 (L. Hosak, R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1970, s. 260).

² *Statistisches Gemeindelexikon des Landes Mähren-Schlesien auf Grund der Volkszählungsergebnisse vom 1. Dezember 1930*. Prag 1935.

³ Jazyková situace v Hlohovci je nejnověji zachycena v *Českém jazykovém atlase*, kde je osada součástí zobrazované sítě bodů pod číslem 737 (srov. *Český jazykový atlas I*, Praha 1992).

⁴ O tom viz podrobněji ve studii A. Turka Charvátská kolonizace na Moravě, *Časopis Matice moravské*, 61, 1937, s. 49–70, 195–211, 363–389. O osídlení Hlohovce, Poštorné a Charvátské Nové Vsi se pojednává zejména na s. 60–70. Podle Turka se první doklady o charvátské kolonizaci na Valticku datují rokem 1539.

⁵ V. Vážný, *Nářečí slovenská, Československá vlastivěda III, Jazyk*, Praha 1934, s. 230.

Odkazuje přitom na svou stať o jazyce charvátských osad v Československu⁶, v níž je podán popis v té době ještě aktivně užívaných nářečí charvátského původu v jiných místech na Slovensku a na Moravě, avšak o jazyce výše jmenovaných tří osad tam nepojednává.

Nověji pak se dialekty na jihovýchodní Moravě zabývá F. Svěrák. V jeho monografii⁷, popisující mluvu jižní části východomoravských nářečí, člení se vymezené území z hlediska jazykového na čtyři úseky, a to podle nářečních variant podoby přič. min. typu *nesl* a 3. os. pl. přítentu typu *nosí*. Úsek první (podle Svěrákovy klasifikace) – vlastní Podluží – charakterizuje typ *néseu – nosá*, úsek třetí – obce Lednice a Valdice – typ *nésl – nosijú*, úsek čtvrtý – obce v okrese hodonínském – typ *nésu (nésš, nésl) – nosá/nosijú*. Jako druhý úsek jsou tam vyděleny už zmíněné tři obce s charvátskou kolonizací; pro jejich nářečí je příznačný v 3. osobě pl. přítentu typ *nosá*. V *l*-ovém participiu se však dialekty všech tří obcí navzájem liší: v Poštorné je běžná podoba *néseu*, v Charvátské Nové Vsi *nésu* a v Hlohovci *nésl*.

Výrazným rysem odlišujícím mluvu těchto obcí od blízkého okolí je *r* na místě obecně českého *ř* (např. *tri, pekar, krída, perina, skridlica, retázka, skupinár*). Máme za to, že toto *r* je nejvýraznějším hláskoslovným znakem nářečí tzv. charvátských osad a lze je považovat za jev, jenž má své kořeny v nářečí původních charvátských osadníků.

Ostatní hláskoslovné jevy hlohoveckého dialektu jsou vždy společné s větším okruhem obcí. Charakterizují východomoravské nářečí jako celek, popřípadě jsou společné pro jejich velkou nebo někdy i menší část. Mezi ně především patří zachované staročeské *ú*, např. *múka, kút*, A. sg. *plnú misu*, 3. os. pl. *nesú*; *í* za původní *ý*, např. *bík, hajní, bívat*; zachované *é*, např. *mléko, poléfka*, G. sg. *dobrého*; nepřehlasované *a*, např. *kaša, barañica, bečat*, G. sg. *kovářa*; zachované *aj*, např. *daj, nejlepší, vajco*; zachované *u, ú*, např. *čut, cuzí, ščúr*, I. sg. *pot kúlnú*.

Z morfologických prostředků je pouze pro mluvu Hlohovce charakteristické zakončení 1. os. sg. přítentu sloves na *-em* (*nesem*) proti *-u* (*nesu*), obvyklému v ostatních obcích na Břeclavsku a shodnému se spisovnou češtinou.

V materiálu shromážděném pro *Český jazykový atlas*⁸ jsou zaznamenány podoby 1. os. některých sloves, např. (*já*) *budem, čujem, chcem, možem, kupujem*. Tvary na *-em* jsou již dnes jevem ustupujícím, ale doposud dosvědčují souvislost dnešní hlo-

⁶ V. Vážný, *Mluva charvátských osad v Republice československé, Československá vlastivěda III, Jazyk*, Praha 1934, s. 518–523.

⁷ F. Svěrák, *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví*, Brno 1966.

⁸ Výzkum pro *Český jazykový atlas* byl v Hlohovci uskutečněn v roce 1970 (explorátoři K. Fic a J. Balhar). V té době měla obec 1287 obyvatel (k 1. prosinci 1970). Informátoři byli M. Drobiličová (nar. 1888), M. Drobiličová (1889), J. Kúrka (1892), O. Radkovič (1902), J. Štěpánek (1906) a částečně M. Stěpánková (1908). Z tohoto výzkumu a z excerpce dokladů ve výše zmíněné monografii F. Svěráka pochází v našem příspěvku použitý materiál. Uváděné příklady jsou zapisovány foneticky způsobem obvyklým v české dialektologické literatuře.

hlohovecké mluvy s jazykem původních charvátských osídlenců, srovnej srbočavátské (dále srch.)* *bíti* – *bùdēm*, *čùti* – *čùjēm* apod.

Vedle těchto obecně známých charvátských rysů v nářečí obce Hlohovec jsme zaznamenali některé lexémy, které mimo pochybnost dokládají souvislost dnešního hlohoveckého dialektu s dialektem původních charvátských kolonistů. Na mapách v *Českem jazykovém atlase* se zpravidla objevují jako výrazy sporadické a izolované – územně bez vztahu k jiným lexémům.

Typickým příkladem takového "izolovaného" pojmenování je hlohovecký výraz *chmúfek* označující zkažené vejce neboli pukavec. Nasnadě je souvislost tohoto slova se srch. *hmúćak*, *múćak* v témže významu. V hlohoveckém nářečí českého typu se charvátský výraz "přízpusobil" hláskoslovně i slovotvorně (sufix *-ek*). Obdobně se v českém prostředí adaptoval původní charvátský výraz pro chrousta v podobě *rúždanec* (srov. charv. *hrúšt*).

Nářeční označení pro střízlíka v hlohovecké mluvě zní *palčac* (srov. srch. *pálčíc/pálčíc*). Je pozoruhodné, že si dodnes v podstatě uchovává jihoslovanskou formu, tj. zakončení na *-ac*, které se jako sufix v českých dialektech nevyskytuje.

Také hlohovecké nářeční pojmenování *modrač* 'chrpa' svou formou na *-ač* ukazuje na svůj jižní původ. Nepochybně charvátské proveniencí je výraz *metúr* ve významu 'motýl' (srch. oblastně *mětúlj*); zachovala se tedy původní forma, avšak se záměnou likvid *l* a *r*.

Rovněž výraz *klop*, jímž se v Hlohovci označuje klíště, je jihoslovanského původu (srch. *klöp* 'štěnice'); v našem prostředí došlo však k přenesení významu. Charvátský původ lze přisoudit též výrazu *krt* 'krtek' (srch. *křt*), i když se toto slovo vyskytuje také v našich dialektech, zejména v českých nářečích v užším smyslu (na Sušicku a Novoměstsku). K tomuto tvrzení nás opravňuje právě jazykovězeměpisná situace na jižní Moravě, kde je uvedený výraz izolovaný. Jako pojmenování z charvátského prostředí chápeme z těchto důvodů i označení *pastiríčka* (srch. *pastirica*) a *strnádko* (srch. *strnádica*). K hlohoveckým názvům přiřazujeme také některé další ojedinělé výrazy. Ač nebylo možné nalézt v dostupných slovnících jejich příslušné charvátské ekvivalenty, např. *turek* 'slunečko sedmítečné', *šidílka/šidelka* 'chocholouš', jejich původ je zřejmý.

Jihoslovanské východisko má i hlohovecké slovo *chudíč* ve významu 'čert'. Nepochybně souvisí s srch. výrazem *hūd* 'zlý, ošklivý'.

Z jazyka starých charvátských kolonistů dodnes zůstalo živé pojmenování *skúpa* 'druhe zvonění do kostela'; dnešní význam nepochybně souvisí s charv. *skúpa* 'dohromady, společně'.

Zajímavé je, že se ojediněle objeví i výraz, který bychom mohli považovat za »ryze« český, ačkoliv má s největší pravděpodobností – s přihlédnutím k ostatním

* Protože jsme náš materiál konfrontovali s materiálem v nám dostupných slovnících – *Srbocharvátsko-český slovník* (Praha 1982) a M. Noha, *Srbocharvátsko-český a česko-srbocharvátský kapesní slovník* (Praha 1963) –, užíváme většinou jen termínů *srbocharvátský* a *srbocharvátsčina*.

pojmenováním – původ cizí. Příkladem toho je slovo *roháč* 'hlemýžď', jehož kořenem je patrně charvátský výraz *rôg* s významem 'tykladlo, růžek plže'.

Take sloveso *ručat* 'plakat' jistě souvisí s charvátským výrazem (srov. srch. *rúkati* 'řvat, hrkat'). Rovněž u slovesa *zdundolit* 'zaplést se' a substantiva *dundol* 'smotek, uzel' lze spatřovat souvislost s jihoslovanským kořenem; je obsažen např. též v srch. slove *dúnda/dũnda* 'tlustá bába'. Charvátského původu je asi hlohovecký ekvivalent spisovného spojení (*kočka*) *se hoňí*, jenž v Hlohovci zní *drmolí se* (srov. srch. *ďřmati se* 'třást se').

Jihoslovanský základ má patrně rovněž výraz *baturňák* označující orobinec neboli druh rákosu rodu *Typha*. Snad souvisí se srch. výrazem *bät* 'palice, kyj'. S obdobnou motivací pojmenování této rostliny se totiž setkáváme i v dialektech českých, v nichž se květenství orobince často pojmenovává přenesenými výrazy *palice* nebo *palička*.

Není bez zajímavosti, že se v hlohoveckém úsloví *jsem hladní jako kot* dosud vyskytuje původní význam výrazu *kot* 'mláďe' (charv. *kôt*).

Za charvátské relikty považujeme i výrazy *gúlit* ve specifikovaném významu 'loupat brambory' (srch. *gúlití* 'loupat'), *gomba* 'knoflík' (srch. *gõmba*), *masár* 'řezník' (srch. *mësär*). O charvátském původu svědčí i hláskové varianty lexémů, které jsou sice běžné i v jiných českých nářečích, avšak ne v uvedených hláskových obměnách, např. forma *chren* 'křen' (srch. *hrën*) a *gavran* 'havran' (srch. *gävřän*).

Zaznamenali jsme i několik výrazů hlohovecké mluvy, které se od podob v jiných českých nářečích liší v rodě. Jsou to např. slova rodu ženského *titula* 'titul', *kúra* 'kúr', *reteza* 'řetěz'. Domníváme se, že i tento jev má oporu v původním charvátském prostředí (srov. charv. *títula* fem.).

Existují též některé výrazy hlohoveckého nářečí shodující se s pojmenováními běžnými i v jiných českých dialektech, u nichž je však také možná souvislost se charvátstinou. Jsou to např. slova *kosír* 'stolice na řezání slámy' (srch. *kõsír*, česky *kosíř*) nebo *močár* 'bažina' (srch. *mõčär*, česky nářečně *močár*).

S jazykem původních charvátských osadníků nepochybně souvisí i mnohé nářeční ekvivalenty v hlohovecké mluvě, které jsou cizího původu (především německého), např. *radírka* (charv. *radírati* 'vymazávat gumou'), *krumpír* 'brambor' (charv. *krũmpír*). Kontakt s německým okolím dokládají rovněž výrazy *rinkšingr* 'prsteník', *plajštit* 'tužka', *flajšřemi* 'dřevo na zavěšení zabit'ho vepře', *birnuška* 'biřmování' atd. I když mnohé z nich mají v českých dialektech větší územní rozšíření, mohly být přejímány a adaptovány v českých i charvátských dialektech nezávisle na sobě a nelze je tedy z tohoto našeho přehledu jednoznačně vyloučit.

Jak jsme se zmínili již výše, začleňuje se dialekt Hlohovce všemi svými základními rysy do východomoravských nářečí. Přesto si až do nedávné doby uchoval sice dílčí, ale ne zanedbatelné znaky, které ukazují na charvátský původ Hlohovanů. Jsme si vědomi, že problematika charvátských rysů v našich nářečích je širší a že se neobejde bez soustavnějšího studia celé charvátské kolonizace na jižní Moravě i na Slovensku. Náš částečný pohled si klade za cíl pouze na to opět upozornit.

TRAITS OF CROATIAN LANGUAGE IN THE DIALECT OF HLOHOVEC

Summary

Compared to the generally known Croatian features in the dialect of the village Hlohovec in the Czech Republic (non-existence of phone ř; morphological form of 1st p. sg. *budem* × Czech *budu*) we have also registered some lexems that without doubt demonstrate the connection of the present dialect of Hlohovec with the dialect of the original Croatian colonists.

On the maps in the *Czech Linguistics Atlas* (I, 1992) they appear as expressions that are sporadic and isolated – from the territorial point of view without any relation to other lexems.